

„Szemlélni a világokat”

H. B.: József Attila verseivel általános iskolásként találkoztam először, 1950 körül, de hogy tanórán vagy ünnepélyen, arra nem emlékszem. A versekre se — csak valami jellegre, feladat- és követelményeleggére, valami olyasfélére, hogy József Attila a munkások költője volt és a tőkés rend ellen harcolt, vagyis értem is, és ezért nekem hálásnak kell lennem. Ez a személyemre címzett intelem nem hatott meglepően, nevelőink akkoriban minden elvontságot így érzékeltettek velünk, minden kínáló alkalmat megragadtak, hogy belénk oltsák a hűség és hála érzetét. Törekvésük nem is volt eredménytelen. Erről többek között akkor is meggyőződhettem, amikor másodszer találkoztam József Attila-verssel; az Úteg utcai technikum falán szép kék betűkkel ott állt a jelmondattá csonkított idézet: „Dolgozni csak pontosan, szépen, ahogy a csillag megy az égen, úgy érdemes.” A nyári üzemgyakorlaton aztán az egyik szerelő előadásában — no meg a mindennapi termelő munkában is — így módosult a szöveg: „ahogy a csiga megy a réten”. Kissé megbotránkoztam ezen a lelkemben, mert a gyerekkorban kapott oltás hatása még tartott, de emlékeimet hamar elnyomta az általános vigyorgás. S mégis ekkoriban, harmadjára találkoztam bensőségebben is József Attila versével, méghozzá egy ugyancsak gyakran emlegetett idézet zeneiségének, magával ragadó lendületének fölfedezésével, amely a szavak értelmétől függetlenül beszélt az én feszítettségemről, az én világhódító kamaszvágódásomról is:

*Vers, eredj, légy osztályharcos! a tömeggel együtt
majd felszállsz!...*

Te délre mégy, te nyugatra, én pedig északra, Elvtárs!

Olyan érzés volt mondogatni ezeket a sorokat, mint szombat esténként a kollégium emeletes vaságyai között hallgatni a házilag gyártott rádión az amerikai jazzt, mondjuk Ellington úr előadásában a *Take the „A” train* csodálatos erejű tombolását. A hasonlatot persze nem mertem kimondani (a tudatomig sem jutott el, a szám címét se ismertem), de mégis akkor sejtettem meg, hogy a vers jelentésrétegei a végtelenbe futnak s hogy József Attilát olvasva magam is oda juthatok. Olvastam is verseit, de megelégedtem a véletlenül fölfedezett varázslat használatával, és az értelmezéssel nem nagyon törődtem. Csak később, a hatvanas évek elején, a költői (írói) szakma alapműveleteinek tanulásakor próbálkoztam az értelmezéssel, az egyetemi vizsgák szorítására és a Belvárosi Kávéházban tanyázó baráti társaság körében ellesett vagy ajándékba kapott ismeretek alapján. Csoóri Sándor fedeztette föl velem egy elejtett megjegyzésével a *Téli éjszakát*; és a kihagyásos technikát, szürrealizmust magyarázó-gyakorló Tornai József is szívesen példálózott a *Medáliákkal* vagy a *Klárissokkal*. Egyetemi szakdolgozatom témaválasztását is befolyásolták ezek a hatások — bár a szürrealizmus (avantgardizmus) és népiség kapcsolata József Attila költészetében ekkor már egyéb összefüggések miatt is izgatott; választásom hátterében ott kavarogtak (és keveredtek) az esztétikai, filozófiai és politikai kérdések, vélemények, a modernizmus körül dúló viták — s persze saját verselési gondjaim is. Zűrzavaros korszak volt és József Attila segítségével próbáltam — illetve próbáltunk szilárd talajra vergődni, saját világunkat, ízlésünket kialakítani: L. J. meg én.

L. J.: Szép őszi nap volt, kora délután indultunk kocsival abba a dunántúli városba, ahol estefelé író-olvasó találkozóra vártak bennünket. Jó volt, hogy együtt mentünk, s hogy együtt készültünk arra, mit mondunk majd, mit olvasunk fel, bár tucatszor is elisméltük: semmi értelme a készülődésnek, a feltételezésnek, mert fo-

galmunk sincs, kik lesznek ott, hányan és mire kíváncsiak. A nap melegen süttött a szélvédő üvegen keresztül, hunyorogtunk és el-elkapva egymás pillantását, össze-nevettünk — jó sok mókát játszottunk már együtt, ha valamiben, hát cinkosságban verhetetlenek vagyunk, s még a kecsgettető, igencsak halvány játéklehetőségnek is örülni tudunk.

Annyi mindenre számítottam, annyi ötletet dédelgettem magamban, de a József Attilára utaló kérdések váratlanul értek. Ugye, József Attila a legkedvesebb költőnk? — kezdődött a hosszú mondat, amelyből szinte csak a „leg”-ekre, a szuperlatívuszok egész halmazára emlékszem, s a csattanószerű befejezésre: Ugye, József Attila a példaképünk?

Zavartan hebegtem, hogy nem példaképem, más sem az, hogy József Attila miért nem is lehet „példakép”. S hogy a legkedvesebb költőm? Sok „kedves” van, mondtam, és Kocsis Zoltánt emlegettem, aki egy televíziós beszélgetésben hasonló ízlésfirtató kérdésre valami olyasmit felelt, hogy már *mindenféle* zenét szeret. A lelkes és csupa pozitív választ sugalló kérdőmondat után, úgy éreztem, elkedvetlenülően hatottak nyakatekert tagadásaim. Sietősen elmeséltem hát, hogy első elemista koromban „fedeztem fel” magamnak először József Attilát. Akkor egy régi Cserépfalvi-kiadást végigolvasva, a nekem tetsző verseket ceruzával bekarikáztam és odaírtam: ESZT, ami azt jelentette: ezeket a verseket megtanulom, betéve tudom majd. Beszéltünk — most már egymás szavába vágva — a hatvanas évekbeli *eszmélkedésünkről*, aztán újból csak én, s bizonyára kevesebb nosztalgiával, a Petőfi Irodalmi Múzeum kézirat-tárában végzett ténykedésemről: József Attila-kéziratokat és -dokumentumokat karto-tékoztam, és sajnos, nem éreztem közben semmi áhítatot. Nézetem, kezemben tartot-tam a megsárgult lapokat, láttam az ő apró, szép betűit, egyenletes sorait, aztán az írásban is szívszorítóan megmutatkozó felborult rendet, riadt kuszaságot. Ismeretet tárgyi tudást persze így is szerezhet az ember, de én mindig is szívesebben *csináltam* valamit: amikor megszabadulva a kéziratári munkától, rövid ideig irodalmi klubot vezethettem a múzeumban fiataloknak, vagy amikor József Attila-művekből, -levelek-ből *Medvetánc* címmel színpadi játékot szerkesztettem (Dániel Ferenc rendezésében, Fenyő Ervin, Vallai Péter és Dévai Nagy Kamilla közreműködésével országsszerte többször bemutatták), nemcsak a saját bőrömben éreztem jobban magam, hanem ahhoz az „áhíthatoz” is közelebb kerültem, amit a dokumentumok hivatali kezelése inkább elfedett.

Mindezt megpróbáltam egy szuszra elmondani, régi történetekkel hozakodtam elő, hogy érthetőbb legyen: a hatvanas éveket, a hetvenes évek elejét ebben sem lehet, nem is akarom visszavarázsolni. Az a varázslat és bűvölet elmúlt — de ami most van, ez a József Attila-kötődés-értelmezés nem hiszem, hogy szűkösebb lenne, s bizonyára magában őrzi a korábbi, lelkesültebb értelmezéseket is.

H. B.: Néhány barátunk „József Attila-házaspárnak” nevezett bennünket a hatvanas évek második felében, és lelkesedés dolgában akkoriban valóban nem álltunk rosszul; amit kialakítottunk, megcéloltunk magunknak az életben és az irodalomban, az valamiképpen kapcsolódott József Attila-tanulmányainkhoz, verseinek szelleméhez. Kísérőnek, biztató társnak tekintettük könyvét, szabadságra vezérlő forgatókönyvnek, amelyben erkölcs, esztétika és politika bonyodalmai, a szociális és a szubjektív szféra ellenpontjai olyan gazdagságban és tisztaságban ragyognak, hogy sokszor áttétel nélkül is magáénak, hétköznapi dolgaira is érvényesnek érezheti az ember. Fantasztikus erejű és távolságú kettősségek hálózatának érzékeltük művét, valami roppant, gömb-szerű alakzatnak, a dialektikus logika anyagszerű, eleven működésének — esztétikailag: az avantgardizmus klasszicizálásának. Legfontosabb fogalma számunkra akkor és azóta is, a megvilágosodás volt, az a folyamat, az a keccses mozgás, amelynek nyomán fény derül valami sötétben levőre, a szív és az elme, az érzelem és az értelem fénye, amit József Attila szép szóval így jelölt: *eszmélet*. Igen, a játékos-felelős, és nem az előre elhatározott, célszerűen irányított cselekvést kerestük — a spontán érdeklődés és érzékenység eszméje vezetett. Gramscit idéztük rajongva: „Azoknak a társulások-

nak a száma, amelyekben az egyes ember részt vehet, sokkal nagyobb, mintsem hínénk." Mi is azt gondoltuk, hogy nagyobb. Pontosabban: reméltük. Romantikusan? A józan értelem alapján. Tehát naivan? Meddő kérdések. Tény viszont, hogy a „József Attila-házaspár” 1965–67-ben írott, 1970-ben megjelent könyvének ezért adta az *Eszmélet* címet, amelyet aztán *A szellem és a szerelemre* változtatott, hogy az *Eszmélet* az 1968-ban alakult társulás, műhely orgánumának címe lehessen. Nem nosztalgikus metaforának számom, ha azt mondom, hogy ez a társulás is József Attila-értelmezés volt, méghozzá egyedülálló, sok írott és megírált értelmezésnél alaposabb, eredményesebb. S bár nélkülözte a célszerűséget és a működés közbeni formálódásban bízott, irányai azért voltak — még jelmondatai is. 1969 tavaszán és őszén a társulás egy-egy irodalmi estje József Attila-idézetet választott a meghívóra mottónak. Sajnos, a torzulás itt sem maradt el, bár más oldalról mutatkozott be, mint az Üteg utcai technikumban. Az egyik mottót az *Ars poeticából* választottuk, a másikat az *Eszméletből*. Az egyik: „Én túllépek e mai kocsmán, / az értelemig és tovább!” A másik: „Csak ami nincs, annak van bokra, / csak ami lesz, az a virág”. Megdöbbenve tapasztaltuk, hogy a paranoid képzelet az első idézet második sorát semmisnek tekintti, a második idézetet viszont a két sor után következő harmadik sorral helyettesíti („ami van, széthull darabokra”), s így a kettőt azonosítja — igaz, ennek már kevés köze volt az irodalomhoz. Mégsem mondhatom, hogy az ezután következő József Attila-tanulmányunk a *Nyomolvasás* kötetünkben ennek az irodalmiatlan értelmezésnek az árnyékában született, bár az árnyék szerepet játszott benne. A tanulmány címe: „*Hiába voltam jó, hiába voltam rossz*”.

L. J.: Újabb József Attila-elemzésre, „találkozásra” adott lehetőséget a szak-középiskolásoknak készülő irodalomkönyv. Ketten írtuk a másodikos, és idén a negyedikos tankönyvet is; persze megosztottuk, szinte kisorsoltuk, melyik fejezetet ki „érdemli”. Nézegettem aztán az Országos Pedagógiai Intézet kiadványát, a tantervben előírt versek sorát, a meglehetősen önkényesen összeállított rendet: *A város pere-mén, A Dunánál, Óda* — s utána: *Flórának*. Megrebbentem próbáltam elképzelni, mit is írhatok középiskolásoknak erről az evilágiságon túli „úri szemlé”-ről. Lehetetlen, lehetetlen — mondogattam magamat gyözködve, de mire beigazolódott sejtésem, hogy a cím tévesen, az ötrészes, sokat idézett-elemzett *Flóra* helyett került a jegyzékbe, addigra azt is tudtam, hogy első ösztönös tiltakozásom, védekezésem mögött számomra is új, különös vonzódás lapul. A *Flórának* vers mostanában legtöbbet mormolgatott kedvenceim közé tartozik.

*Most azon muszáj elmerengnem:
hogy ha te nem szeretnél engem,
kiolthatnám drága szemem,
lehunyhatnám fáradt szemem.*

*Mert jó meghalni. Tán örülnék,
ha nem szeretnél így. Kiülnék
a fehérhabú zöld egek,
fecsegő csillagfellegek*

*mellé a nyugalom partjára,
a nem üres úr egy martjára,
szemlélni a világokat,
mint bokron a virágokat.*

*Hajósinas koromban, nyáron,
a zörgő, vontató Tatáron,
egy szép napon munkátlanul,
mint aki örömet tanul,*

*bámultam a Dunát, megáradt,
libegtetett leveles ágat,
úgy kanyarított sok fodort,
deszkát harapdált és sodort*

*olyan sok szép villogó dinnyét
a sárga ár, hogy el se hinnéd
és én se hinném el talán,
ha nem tenéked mondanám.*

*Piros almák is ringatóztak,
zöld paprikák bicegve úsztak,
most ez, majd az lett volna jó.
S állt és bölintott a hajó.*

*Ilyen lenne az úri szemle.
Milyen szép! — bölintva mindenre,
meglátnám, milyen kéken ég
az ég, mely hozzád illenék.*

Mert a mindenség ráadás csak,
az élet mint az áradás csap
a halál partszegélyein
túl, örök, szívek mélyein

túl, túl a hallgató határon,
akár a Duna akkor nyáron...
Mert szeretsz s nyugton alhatom,
neked én be is vallhatom

az elmúlástól tetten érten,
hogy önmagamba én se fértem,
a lelkem azért közvagyon
s azért szeretlek ily nagyon.

1928-ban, mikor Vágó Márta szabadkozva-magyarázva írja Londonból, hogy „...ha nem volna itt ez a világ, ez a reális világ, hanem valahol egy metafizikai síkon élnénk, magamban adhattam is volna Neked egy önzetlen és szép és csak szeretetből és boldogságban dúskáló fehér habokból álló világot...” — József Attila ezt válaszolja: „tévedésben vagy, mert igenis metafizikai síkon is élünk. Különbözik nem is élnénk.” A fájdalmas iróniával emlegetett fehér habok és boldogságban dúskálás József Attila verseiben igazi, romlatlan szépségként jelenik meg — a *Flórának* látomásában is. A versben a lét és a nemlét tájai szinte egyneműek, össze-hasonlíthatóvá válnak. A halál után „szemlélhető” világok *olyanok, mint* a valóságos dolgok, s megfordítva: a piros almák, a zöld paprikák, a sárga ár, a villogó dinnyék *olyanok, mint* az úri szemlén látható szépségek. A reszkető-lebbedő áttetszőség, a szorongó könnyűség érzetét talán éppen a halált és nemlétet is érzékelhetővé varázsló szemlélet teremti. Az élet dolgai pedig távoliak, kívülről szemlélhetőek, éteriek. A megáradt Dunának, s mindannak, amit valóságosan sodor, az *aurája* érződik, ugyanakkor valóságos a nem üres űr egy martja is. A „metafizikai síkon is élünk” József Attila számára mindig is azt jelentette, hogy az embernek tudomása, *érzetei* vannak léte különböző síkjairól. A *Reménytelenül* harmadik versszakában („A semmi ágán ül szívem...”) is a világokat összefogó úrról van szó, s noha „semmiről” ír József Attila, azzal, hogy képet alkot róla, megszünteti az ürességet: a semminek ága van, a szív mint kis madár reszket rajta; a *semmi* a költészetben érzékelhető *valami*. A Duna-kép egyetlen filozófiai, szemléleti metaforává sűrűsödik a *Flórának* 9. szakaszában: „...a mindenség ráadás csak, / az élet mint az áradás csap / a halál partszegélyein / túl”. Ez a létszemlélet az *Eszméletben* az ember magatartásának, erkölcsének egyik alapját is meghatározza: „Az meglett ember...” — írja a X. részben — „ki tudja, hogy az életet / halálra ráadásul kapja / s mint talált tárgyat visszaadja / bármikor — ezért őrzi meg...”

A külső világ, a közvetlen környezettől a csillagokig József Attila verseiben nemcsak tárgyyszerűen létező valóság, hanem olyan közeg, amely nyomasztóan rátepszik, vagy olyan táj, tér-idő együttes, amellyel — személyiségét végtelenné tágítva — azonosul, eggyé válik. A *Dunánál*-ban például így: „Mintha szívből folyt volna tova, / zavaros, bölcs, és nagy volt a Duna”). Az *Alkalmi versben* pedig ezt írja:

Fák közt,
virág közt
ülök egy padon.
Kotyogok mint elhagyott csolnak,
sok lány levegő locsolgat —
a szabadság nagy csendjét hallgatom.
S valami furcsa módon
nyitott szemmel érzem,
hogy testként folytatódok
a külső világban —
nem a fűben, a fákban,
hanem az egészben.

Az idegenség megszüntetésének kínzó vágya és a mindenségben való feloldódás élménye gyakran együtt van jelen. Az *én* határainak ezt a bizonytalan megítélését, a személyiség integritásának fellazulását magyarázza József Attila betegsége, a skizofrénia is (ha ugyan van ilyen). Bizonyos, hogy a versekben a betegség is megmutatkozik, de az is bizonyos, hogy versei nem betegek. Egészség és betegség egymást átfedő területeit — különösen művészetről szólva — különben is lehetetlen erőszakosan, élesen megkülönböztetni. A József Attila-értelmezésekben pedig rossz hagyományként kísért egy hamis egészségeszményt szolgáló, tisztára mosó törekvés, amelyről a legújabb szociálpszichológiai elemzések is szólnak.

József Attila verseiben *tapasztalatokat* írt le az emberi élet olyan vidékeiről, ahol őelőtte senki sem járt. Olyan létezésparadoxonokat nagyított ki, amelyekkel a „normális”, „egészséges” ember együtt tud élni, amelyeket — hogy megmaradjon — mintegy zárójelbe tesz. Persze minden érzékeny ember életében adódnak olyan szakaszok, helyzetek, mikor ezek a feloldhatatlan ellentmondások kínzóan jelentkeznek, csak-hogy József Attila utolsó esztendeiben mindezt *erkölcsi teherként* szenvedte. Nemcsak tudatosította, óriásivá növesztette a paradoxonokat, hanem a „jó” választás elmara-dása, lehetetlensége miatt szüntelenül bűnösnek is érezte magát.

A *Flórának* azok közé az 1937-es versek közé tartozik, amelyekben már az önmagában vereséget szenvedett ember szól. „Mert jó meghalni” — hangzik a csöndes, de határozott kijelentés; a „túlvilág” képe azonban mindenféle *miszticizmustól mentes*. József Attila soha sem misztikus, az értelem túl sem az. A „metafizikai síkon is élünk” felismerése nála nem olcsósul el és nem jelenti azt, hogy ahol a racionalizmus elégtelennek bizonyul, ott mechanikusan átvált az irracionális ködökbe. Az érthető és a csak érzékelhető, a racionális tudás és az irracionális tapasztalat nem egymás mellett és egymás után, hanem együtt léteznek — versei látványosan bizonyítják, hogy a költészet mindig konkrét és irracionális.

A XX. század sok új vagy felújított ideológiai irányzata magáénak nevezte már József Attila költészetét. Verseiből valóban nem nehéz kiválogatni azokat a sorokat, képeket, törvénymegfogalmazásokat, amelyek egy-egy vallás, filozófiai iskola vagy „izmus” tételeit visszhangozzák. Az egész azonban — úgy érzem — nem szorítható be egyetlen rendszerbe sem. És költészete nemcsak annyira eretnek, ahogyan minden művészet az (hisz minden műben egyénien, tehát *másként* értelmeződik a világ), hanem tudatos-kényszerű törekvésében, sodrásának iránya szerint is. Az eretnkség lázadó szellemét verseiben az értelem anygala vezérli. Dialektikája és lírai logikája a *belső részvétel* és a *külső szemlélet* együttes működéséből adódik. A „szemlélni a világokat” nála nem a passzivitás jelmondata (a világgal való azonosulás értelmében ez eleve önszemlélet is), hanem a *szellemi függetlenség* pozíciója. Nem térni ki semmiféle kaland elől, megfontolni minden ajánlatot, de *nem kötődni soha semmiféle dogmához, amely zárt és végleges magyarázatot ad.*

H. B.: A *Flórának* különös mű — egy-egy jellegzetes részletével is megidézi, mintegy mozgásba hozza József Attila verseinek egész rendszerét. Voltaképpen bárhonnán közelítünk, ugyanoda jutunk, ami persze más versnél (költőnél) sincs másképpen, de itt több olyan részlet, motívum is kínálkozik, amely nyomban a „világok” közepébe visz. Képletesen szólva: ha az ember felül a „zörgő, vontató Tatárra”, amely az élő, sőt a tűnődő-elmesélő beszéd ritmusára zakatol, és hosszú mondataival, lágyan pergő, kissé monoton zengésű, három-négy szótagra terjedő páros rímeivel ellenállhatatlanul halad előre — szóval, ha az ember elolvassa a verset, szinte bárhol kiköthet és neki-vághat a felderítésnek: ráhagyatkozva a szíve és esze működtetésével termelődő képzetekre. Kezdheti a végén akár, a „lelkem azért közvagyom” faggatásával, és máris a *szociális és szubjektív* sík találkozásáról szólhat, mely persze a költői énkiterjesztéshez is kapcsolódik. De elrugaszkozhat a „világokat-virágokat” rímpártól is, mely nekem nyomban a *Kertész leszek* két zárósortát juttatja eszembe: „ha már elpusztul a világ, / legyen a sírjára virág”. De — egy lépéssel odább — megidézi a finoman ironikus *Kultúrát* is („A virág elfáradt már szagosodni.”), vagy akár a *Füst* című remekművet, amelyben a világ-virág párhuzam áttételes, nyelviileg és képileg bonyo-

lultabb formában jelenik meg, és csak annak a számára érzékelhető, akinek ez a képzetkör eleven valóság (élmény) — vagy aki végiggondolta-követte (s akkor persze az *Ómagyar Mária siralommal* kezdődően a magyar költészetben sok helyütt fölfedezhette a virág-világ párhuzamot) és fontosnak tartja József Attila verseiben ezt a réteget. A kettő gyakran találkozik. Koncz Zsuzsa énekesnő Bródy János zenéjével sikerszámot teremtett a *Kertész lesznek* előadásával, amely szelíd kritikájával, az egyszerűség utáni érzelmes nosztalgiajával korszerű közérzetet fejez ki — megírása után ötven évvel. Igaz, hogy ez a kifejezés sem a versben, sem a dalban nem hatol mélyen a jelenségek mögé, és mégis lényeges: iránya miatt. Az elszabadult technikai civilizációban elidegenedő, háborúkat csináló emberrel áll szemben a virágpárti ember, aki metafizikai síkon is akar élni, és értékrendszerében a belső történések, a szívjótság és a lélekgyönyörűség fontos szerepet kapnak, sokszor (mert valami ellen vannak!) aránytalanul fontosabbat, mint a külsődleges, tárgyias dolgok. Mindez a popművészetnek, a beat- és hippideológiáknak lényeges eleme (a virág külső motívumként, jelképként, sőt emblémaként szerepel!), amely a múlt század nagy filozófiai és irodalmi alkotásai és az avantgardizmus művészeti mozgalmai után már *tömeges jelenség*, a környezetszennyeződés és a szabadidő-problémák révén pedig *mindennapi kérdés*, egyéni és társadalmi gond. A természetből elszakadó, a vallást elvető, társadalmi kapcsolataival küzdő embernek aztán csakugyan létszükséglete, hogy metafizikai síkon is éljen, hogy értékrendszerében a belső és a külső történések, tények harmonikus rendbe álljanak.

Mindez persze így meglehetősen leegyszerűsített, és csak azért írtam le, hogy megkíséreljem jelezni József Attila költészetének néhány vetületét, és utaljak a történelem jelentésmódosító szerepére. Az elmúlt ötven év nem változtatta meg a szövegeket, de megváltoztatta az olvasókat, akik ma másképpen és *másféle összefüggésekre, értékekre érzékenyek*.

A történelem jelentésmódosítására figyelve más értelmet, többletjelentést nyernek például József Attila expresszionista versei — de az expresszionizmus jóság-, tisztaság-, emberségeszményei is. Az *emberközpontú szemlélet* (és gyakorlat) értéke nő meg — mert veszélyeztetetté válik. Az új embert és közvetve új társadalmat kereső izmusok megváltástanai (a szürrealizmusé például) utópikus jellegükkel, a gyakorlati hatékonyság jelentéktelenségével együtt is jelentősek, mert dokumentálják a hiányt, az ember metafizikai szükségletét. Végző soron tehát az emberközpontú művészetéről van szó, amely, ha megváltani nem is képes az embert, de *életi szabadság-vágyát*; a fiatal József Attila ezt így fogalmazta meg egy levélben: „A művészet pedig nem egyéb, mint önmagunk keresése, amit megfelelőbben úgy is lehet mondani, hogy Emberkeresése az Emberben.”

Visszatérve a *Flórának* megközelítési lehetőségeihez: ha jól értem, a lét és a semmi hasonló összefüggéseit állítja a vers, mint az *Eszmélet* — vagy a „*Költőnk és Kora*”; elemezhető tényeiről és megfeythetetlen titkairól legutóbb Vas István írt. A semmi fogalmának taglalásakor idézi Kosztolányi — József Attila szavával — „szociális nihilizmusát”, amely a „*Költőnk és Kora*” dallamos-fogcsikorgatós drámájától sem idegen. Ebben a képzet- és gondolatkörben kalandozva, az „*úri szemle*” költői változatait latolgatva Szabó Lőrinc Dsuang Dszi-versei jutnak eszembe, és Kosztolányi *Anyám* című négyesora:

*Ki a halált legyőzted hajdanán,
te életet adó, legtitkosabb nő,
a Semmi partján majd erős neveddel
köszöntöm a kemény halált, anyám.*

Ez a négy sor mellesleg megerősít abban a gyanúmban is, hogy Kosztolányi nihilizmusa bármilyen közel is állt a nirvánatanhoz, nem tette közönyössé a költőt a vággyal áldott és megvert emberi létezésre. A semmit idéző verseiben az indulatos keserűség és a tehetetlen lázadás vezet inkább, no meg az ötlet és a póz vonzásá-

nak elfogadása (prózában is megírta az *Ének semmiről* ötletét), melynek egyik változata az *Utolsó kiáltásban* csendül fel („Ha meghalok, a semmi leszek, mint annak előtte...”; „Légy jó anyám, örök sötétség”) és a látványos *Aki ma meghalt* című vers keretét is ez adja: „Aki ma meghalt / ... olyan régi énekem, / mint Nagy Sándor, vagy Xerxes katonái”. Az *Ének a semmiről* strófáiban én kamaszkorom óta a döbbenetesen keserű és dacos iróniát is hallok, amelyben a zengő rímek kissé repedten szólnak, és tüntetően ragaszkodnak a régi, áhítatosan részeg hangzatokhoz:

*Pajtás, daloldj hát, mondd utánam:
Mi volt a mi bajunk korábban,
hogy nem jártunk a föld porában?
Mi fájt szívednek és szívemnek
Caesar, Napoleon korában?*

Mindez a „*Költőnk és Kora*” dalában József Attila-módra szólal meg s gondolatilag a csendes zakatoló, révülten kanyargó *Flórának* folyamában is jelen van. A vers meghatározó sorai bizonyára ezek:

*Mert a mindenség ráadás csak,
az élet mint az áradás csap
a halál partszegélyein
túl...*

Kosztolányinál ez így hangzik: „Annál, mi van, a semmi ősebb”. A különbség csak annyi (s ez persze nem csekély), hogy Kosztolányi egyértelműen a semmi erejét, sőt fölényét hangsúlyozza, a *bomlásról* szól, míg József Attila *áradása* éppen fordítva: valami *épülést* állít. A „*Költőnk és Kora*” a kétirányú folyamat *drámáját*, az *Eszmélet* füzérbe foglalt körképe a *működését* mondja el — a *Flórának* pedig törekeny, kiegyensúlyozott, sok-sok apró, ideges rebbenésből vonallá hajlított képét, *tűnődő-szemlélődő gyönyörködését* kelti életre. Gyönyörködés — igen ám, de miben? A „megfáradt ember” már a vers első szakaszában utal feltételes módjaival a halálvágyra, amelyet aztán a következő szakasz első mondatában ki is mond: „Mert jó meghalni.” A verset kettős feltételes mód lebegteti tovább, *meggyengítve* a kijelentést, de már a „Kiülnék...” kezdetű, hat és fél soros mondat újra *mege erősíti*, mert a nemléte, a semmit játékosan gyönyörű valamiből, *fecsegő csillagfellegek*ből és *virágzó bokrokból* („Csak ami nincs, annak van bokra” — visszhangzik az *Eszmélet*ből) formálja vonzó képpé. A *Fehér hab* és a *part* előlegezi a következő négy szakasz folyókéjét, de meg is szűri: a *múltban* lejátszódó, emlékként megidézett képsort a feltételes módban fogalmazott, elképzelt, tervezett, tehát *jövő idejű* képsor minősíti, amelyet a nyolcadik szakasz határozottan lezár. A két hatsoros befejező mondat most már kibújva a feltételes módok hajladozásáiból, de a mesés („túl, túl a hallgatag határon”), szinte gyermekien együgyű, varázsos gyengéd hangot, képeket megőrizve, visszahozza a „témákat”, a szerelmet és főként a semmisségen ráadásként túlcorduló mindenséget, az áradó életet, amely a megáradó Dunán pöfögő Tatárról és az úri partokról egyszerre szemlélhető s amelynek személyre szabott érvényessége, analógiája így szólal meg: „önmagamba én se fértem”.

Sok kérdés és ötlet kínálkozik még. A feltételes módok hajadozását néhol a képek gyerekrajzra emlékeztető sutasága hatja át (a paprikák *bicegve* úsznak, a hajó *bólint*), a páros nyelvtani alakzatok és a zenélő-világító szójátékok („fecsegő csillagfellegek”, „nem üres űr”, „kéken ég az ég”) a hosszú rímekkel és az ide-oda rebbenő kis mozgásokkal együtt (a „most ez, majd az lett volna jó” ellenpárja, szerkezetileg tükörképe a „*Költőnk és Kora*” egyik sorának: „Hadd most azt el, hadd most ezt el.”) végtelenül *kecsessé, szinte rokokósan díszítetté* teszik a verset. Külön nyomozásra, gyűjtésre és összehasonlításra csábít az itt is felbukkanó *úr-* és *lélekmotívum*, amely persze legelőbb megint csak a „*Költőnk és Kora*” és az *Eszmélet*, de akkor már az

életmű univerzumába vezetne — ez a költészetének egyetlen rétegére figyelő nyomolvasás sem fejezhető be, csak abbahagyható.

L. J.: De mielőtt abbahagynánk, még egy számomra fontos, gyönyörű képet emelek ki:

*egy szép napon munkátlanul,
mint aki örömet tanul,*

bámultam a Dunát...

A „bámulás” nagyon gyakori József Attila verseiben, taláломra idézhetném az *Ódát*, az *Alkalmi verset* vagy éppen a Dunát figyelő *A Dunánál*. A szemlélődés rendszerint *elindítja* és végig *követi-ellenőrzi* a látott világból megelevenedő képeket, gondolatokat, tehát nem csupán verskezdő ürügy, nem egyszerűen a költői én pozíciójának meghatározása. A *szemlélő* és a *szemlélt* viszonya a versekben végig eleven és kölcsönös. A *Flórának* hasonlata („mint aki örömet tanul”) többet is elárul erről a jellegzetesen József Attila-i „cselekvésről”. A látszólag nyugodt, szinte mozdulatlan-ságot festő kép valójában csupa mozgásból szerveződik — és nemcsak a Duna *folyik*, árad, fodrozódik, hanem a költő is *folyamatosan* részt vesz az egészben, nem passzívan örül a látványnak, hanem tanulja az örömet. Vagyis — tovább haladva — nemcsak annak az egyszeri látványnak örül, hanem az örülés képességéért *folyamodik*. A pillanatnyiség és a végtelen folyamatosság egyszerre van jelen a felidézett emléképben. Ez a világ- és önszemlélet pedig újból a maga törvényeit kialakító, független szellemű emberre utal. Arra, hogy végül is az ember önálló, életében mindent magának kell elvégeznie — önmagán belül is —, hogy még az örömet is tanulja. „Magamban bíztam eleitől fogva” — írja a *Kész a leltár* kezdetén, és a már-már hetykeségbe hajló önérzetes szoltármódosításban is pontosan összegezi filozófiáját, erkölcsét — ha úgy tetszik: *egyszemélyre szabott vallását*. Lehet, hogy ez „fából vaskarika”-szerű meghatározás, de talán sikerül vele az *örökös önellentmondás tudomását* felvillantani. A személyesség és a szabadság (amely nem fér a vallás fogalmába) az erős belső meggyőződéssel és az eszmélkedés képességével együtt körvonalaz egy összefüggő, érzékelhető, logikus világképet. Mindez — tételesen is megfogalmazva — talán a *Levegőt!* utolsó szakaszának felkiáltásában a legközvetlenebb-erőteljesebb: „Az én vezérem bensőmből vezérel!”

És most, csakugyan abba(félbe)hagyva ezt a „négykezeszt”, sajnálom, hogy azon a bizonyos író-olvasó találkozáson, mentegetőzésem-magyarázkodásaim során nem mondtam el a talán legfontosabbat: *egyszemélyes vallást* nem lehet átvenni, de kialakításának és alakításának igénye *tanulható*, mint az öröme ott „a zörgő, vontató Tatáron”.

ALFÖLDY JENŐ

A tanítvány

„Szabálytalan verselemzés”-ében írja le Bóka László, miként tréfálkozott egyszer József Attilával: „megmagyarázta” neki, hogyan „hatott” Arany János *A hamis tanú* című verse az ő 1930-as művére, a *Füstre*. Bizonyosságul négy szó azonosságát pécézte ki a két vers egy-egy strófájában, s jól megneveztette a költőt ezzel a Császár Elemér-féle irodalomszemlélethez illő, de a történet idején is divatos — „hatáskurkászás